پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران 38

Bu-Ali Sin University
Iranian Scientific Archaeological Association

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران
PAZHOHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: https://nbsh.basu.ac.ir/
Vol. 13, No. 38, Autumn 2023

Urban Spatial Organization and Social Justice; An Interdisciplinary Study on the Spacial Justice and Physical Distribution of the City of Yazd in the Qajar Period

Hamid Azizi[1], Ahmad Kalateh-Sadati[2]

https://dx.doi.org/10.22084/NB.2022.26352.2490
Received: 2022/06/01; Accepted: 2022/11/12
Type of Article: **Research**
Pp: 325-348

Abstract

One of the latest issues in the social justice issue is spatial justice in cities. The level of access to public space and urban services and the effects of this on the mental space of citizens is the focus of this paper discussion. The concept of justice in Islam is a fundamental concept whose evaluation from the perspective of spatial justice in Islamic cities can greatly contribute to epistemological development on the one hand and urban policymaking on the other hand. The aim of the current research is to evaluate spatial justice in a part of the historical context of Yazd city (as a global city) during the Qajar period. The focus of Roshi's departure is to evaluate the access level of two groups of nobles and ordinary people to three forms of urban facilities, i.e. mosque, reservoir and market. Analysis was done using architectural and archeological evidence in Golchinan neighborhood of Yazd, as well as the results obtained from the geographic information system. The results showed that social and economic class had an impact on the spatial organization of neighborhoods. The aristocracy has settled in a position where they can benefit the most or the best from the city's facilities. From the point of view of justice, this finding is a place for criticism. Despite this, it seems that people's social interactions were not based on class conflict or the perception of social inequality. Unlike the modern city, although the traditional Islamic city has an unequal distribution of facilities, it seems that compared to modern societies, this unequal distribution does not have a significant effect on the perception of inequality. The researchers are of the opinion that the non-segregated spatial organization, high class interactive action, and Islamic concepts have greatly helped to reduce the perception of inequality among citizens.

Keywords: Spatial Justice, City, Islam, Yazd, Qajar.

1. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Jiroft, Jiroft, Iran
2. Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran (Corresponding Author).
Email: asadati@yazd.ac.ir

Citations: Azizi, H. & Kalateh Sadati, A., (2023). "Urban Spatial Organization and Social Justice; An Interdisciplinary Study on the Spacial Justice and Physical Distribution of the City of Yazd in the Qajar Period". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran,* 13(38): 325-348. DOI: 10.22084/nb.2022.26352.2490
Homepage of this Article: https://nbsh.basu.ac.ir/article_4865.html?lang=en

PAZHOHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.
*Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the **Creative Commons**.*

Introduction

Yazd is one of the rare Islamic cities of Iran in which that the historical tissue is preserved very well. This is a place where the intactness of the Qajar's structure is vivid enough to facilitate historical interpretations. Due to factors, including suitable geographical location, development of productive activities and export of industrial products, relative security, and the presence of Zoroastrian businessmen, Yazd has been one of the most prosperous business cities of Iran in that period . This prosperity was due to some factors including suitable geographical location, development of productive activities and export of industrial products, relative security, and the presence of Zoroastrian businessmen. Moreover, a major part of the city population was employed as workers in activities such as growing fruits, groceries, garments, handicrafts, and carpet weaving. Some were also engaged in commercial activities. As a result, the historical tissue of the city presently consists of both ordinary and aristocratic houses. Some studies, such as Tavassoli (1981) and Samizay (2012), suggest that rich and ordinary families used to live together side by side in different districts of Yazd. Khademzadeh (2007), in the study of the formation of Yazd city in different historical periods, argues that affluent and ordinary people used to live together in different districts during the Qajarian dynasty

Since little attention has been paid to the adjacency of ordinary and aristocratic houses and the differences in accessibility of everyday life facilities for different social classes inside a neighborhood, the present study investigates access to the facilities in a neighborhood of an Islamic city from a spatial perspective. For this purpose, Golchinan district is selected. Through the reconstruction of the spatial entity and social structure of the city in this case study, Golchinan district is found among the few historical neighborhoods that are still vividly active. On this basis, the study seeks to answer the following two questions: Is it possible to trace class divisions and the hierarchy of social classes within the spatial organization of the districts? Despite the adjacency of rich and ordinary people in the Islamic cities' quarters, was there any difference between them in terms of their access to religious, economic and environmental facilities? Thus, to gain a better understanding of the socio-economic differences in the neighborhood, an attempt is made to analyze the access of the aristocratic and ordinary houses in Golchian neighborhood to important daily life facilities such as mosques, markets, and cisterns.

Identified Traces

The access of ordinary and aristocratic houses to some facilities and services such as cisterns, mosques, and bazaars forms the foundation of the analyses in this study. The importance of these facilities lies in the fact that, during the Qajar era, people commuted to these places every day, and easy access was considered as a social privilege. Even a closer distance of 30 to 40m could be significant considering the small area of the district, lack of motor vehicles, and the social life of people, as, for instance, aristocratic people needed to access bazaar, mosque, and cistern several times a day. The mosque was a place of worship for them, where they attended at least three to five times a day. The bazaar was their workplace, and they had to walk the distance between work and home several times a day. Moreover, due to the warm weather and a large number of people who were living in the aristocratic houses, they had to constantly go to the cistern to supply the cold water. Therefore, people were constantly commuting between home and the work, mosque, or cistern location, and, as a consequence, walking a shorter distance was an advantage. To differentiate aristocratic houses from ordinary ones, some factors such as the area of the houses, the number and area of their courtyards, the size of the howz3 and the wind catchers, the type of portals, and the kind of decorations were taken into account. To measure the access of the aristocratic and ordinary houses to the neighborhood services and facilities, a spatial data analysis method was used in the Geographical Information System (GIS). GIS, which presents a powerful collection of tools for analyzing spatial data, has been used in a number of studies about spatial archaeology.

Conclusion

The spatial organization and layout of cities are generally affected by different economic, social, and environmental factors. An analysis of these layouts can easily reveal the roles and effects of such factors on urban spatial organizations. This study was an attempt to assess the spatial organization of Golchinan district in terms of the accessibility of urban facilities for socio-economic groups during the Qajar era. The results showed that, in spite of the elimination of many socioeconomic hierarchies and the living of ordinary and aristocratic people next to each other after Islam, their accessibility to urban facilities had not been equal. Easy access and proximity to some frequently required urban facilities was associated with some advantages and disadvantages which people would take into consideration when selecting their place of residence. In fact, one can see

a sort of class arrangement influenced by economic factors in the spatial organization of the district. Drawing on these findings, it can be concluded that economic factors played a leading role in the spatial organization of Golchinan district during the Qajar period. In fact, due to a higher power, the wealthy class benefited from a series of economic, social, and spatial advantages that the ordinary people were deprived of them.

Acknowledgment

Thanks to the research companions, document providers and reviewers of the article.

Observation Contribution

First Author designing the study, exploring the data, and writing first draft
Second writer analysis the results and manuscript draft.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest in this research.

فصلنامهٔ علمی پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
نشانی پایگاه نشریه: https://nbsh.basu.ac.ir
شمارهٔ ۳۸، دورهٔ سیزدهم، پاییز ۱۴۰۲
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
دانشگاه بوعلی سینا

سازمان فضایی شهری و عدالت اجتماعی؛ مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای بر عدالت فضایی و توزیع کالبدی شهر یزد در دورهٔ قاجار

حمید عزیزی[I]، احمد کلاته‌ساداتی[II]

شناسهٔ دیجیتال (DOI): https://dx.doi.org/10.22084/NB.2022.26352.2490
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۱
نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۳۴۸-۳۲۵

چکیده

یکی از موضوعات متأخر در موضوع عدالت اجتماعی، عدالت فضایی در شهرها می‌باشد. میزان دسترسی به فضای عمومی و خدمات شهری و تأثیرات این امر بر فضای ذهنی شهروندان محور بحث در این‌زمینه است. مفهوم عدالت در اسلام، یک مفهوم بنیادین است که ارزیابی آن از منظر عدالت فضایی در شهرهای اسلامی، می‌تواند کمک زیادی به توسعهٔ معرفت‌شناختی از یک‌سو و سیاست‌گذاری شهری ازسوی دیگر کند. هدف پژوهش حاضر، ارزیابی عدالت فضایی در بخشی از بافت تاریخی شهر یزد در دورهٔ قاجار است. پرسش پژوهش، چگونگی محور عزیمتِ روشی، ارزیابی میزان دسترسی دو گروه اعیان و افراد عادی به سه شکل از امکانات شهری، یعنی مسجد، آب‌انبار و بازار است. با استفاده از شواهد معماری و باستان‌شناسی در محلهٔ گلچینیان یزد و نیز نتایج به‌دست‌آمده از سامانهٔ اطلاعات جغرافیایی تحلیل انجام‌گرفت. مبنای تفسیر داده‌ها نسبت بین عدالت اجتماعی و عدالت دسترسی در سازمان فضایی شهری دورهٔ قاجار است. نتایج نشان‌داد، طبقهٔ اجتماعی و اقتصادی بر سازمان فضایی محلات تأثیر داشته است. طبقهٔ اعیان در موقعیتی سکنی گزیده‌اند که بیشترین یا بهترین بهره را از امکانات شهری را داشته باشند. این یافته از منظر عدالت، محل نقد و بررسی است. باوجود این، به‌نظر می‌رسد تعاملات اجتماعی مردم، مبتنی‌بر تضاد طبقاتی یا ادراک نابرابری اجتماعی نبوده است. برخلاف شهر مدرن، شهر سنتی اسلامی اگرچه توزیع نابرابر امکانات دراد، اما به‌نظر می‌رسد در مقایسه با جوامع مدرن، این توزیع نابرابر بر ادراک نابرابری تأثیر معناداری نداشته باشد. محققان بر این نظرند که، سازمان فضایی تفکیک‌نشده، کنش تعاملی بالای طبقاتی، و مفاهیم اسلامی کمک زیادی به کاهش ادراک نابرابری درمیان شهروندان کرده است. به‌نظر می‌رسد در زمینهٔ عدالت اجتماعی نیازمند مفهوم‌سازی و نظریه‌پردازی مرتبط می‌باشیم و این موضوع با توجه به بسترهای تاریخی و فرهنگی و ارزش‌های مرتبط با آن ضرورت جدی دارد. این امر می‌تواند در رابطه با موضوعات جدید مطمح نظر باشد.

کلیدواژگان: عدالت فضایی، شهر، اسلام، یزد، قاجار.

I. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه جیرفت، جیرفت، ایران
II. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: asadati@yazd.ac.ir

ارجاع به مقاله: عزیزی، حمید؛ و کلاته‌ساداتی، احمد، (۱۴۰۲). «سازمان فضایی شهری و عدالت اجتماعی؛ مطالعه‌ای میان‌رشته‌ای بر عدالت فضایی و توزیع کالبدی شهر یزد در دورهٔ قاجار». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳(۳۸): ۳۲۵-۳۴۸. DOI: 10.22084/nb.2022.26352.2490
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه:
https://nbsh.basu.ac.ir/article_4865.html?lang=fa

فصلنامهٔ علمی گروه باستان‌شناسی دانشکدهٔ هنر و معماری، دانشگاه بوعلی‌سینا، همدان، ایران.

حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقالهٔ چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

سازمان فضایی شهر با ساختار اجتماعی و کیفیت توزیع منابع و کالاهای شهر ارتباط دارد. محققانی که به مطالعهٔ سازمان فضایی و ساختار اجتماعی شهرهای اسلامی می‌پردازند، شکل‌گیری فضاها و ساختارهای شهری را متأثر از عواملی می‌دانند که جهان‌بینی، عوامل اقتصادی و شرایط محیطی از مهم‌ترین آن‌ها به‌شمار می‌آیند (Bosworth, 2007; Jayyusi et al., 2007). یکی از فضاهای مهم در شهرهای دوران اسلامی، محلات و یکی از فضاهای مهم در شهرهای دوران اسلامی، محلات و چیدمان فضایی خانه‌های موجود در آن‌هاست. بررسی سازمان فضایی محلات و هم‌چنین خانه‌های موجود در آن‌ها، نه‌تنها می‌تواند روابط بین افراد و طبقات اجتماعی در گذشته و فضای حاکم‌بر آن‌ها را تاحدودی آشکار سازد، بلکه چه‌بسا این شناخت بتواند منجر به درک بهتری از جامعهٔ امروز شده و هم‌چنین راهگشای ارتقای فرهنگی و روانی جامعه در آینده باشد. به‌لحاظ تاریخی و اجتماعی، سازمان فضایی شهر می‌تواند با جایگاه طبقاتی افراد ارتباط داشته باشد.

«دینویکس» (۲۰۰۸: ۱۱۹-۱۲۱) بر این‌نظر است که براساس متون صدر اسلام و هم‌چنین نتایج کاوش‌های انجام‌گرفته در شهرهای صدر اسلام، طبقهٔ اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای بر توزیع زمین از نظر کمّیت و کیفیت (از حیث نزدیکی به مراکز دینی یا قیمت آن) داشته است. بر این‌اساس، سلسله‌مراتب طبقاتی حتی در شهرهای تازه تأسیس در صدر اسلام هم‌چون کوفه و بصره و حتی مدینه وجود داشته؛ به‌گونه‌ای که به هرکدام از قبایل قطعه زمینی برای ساخت‌وساز اختصاص می‌یافت، درحالی‌که به هرکدام از افراد سرشناش جامعهٔ عرب قطعهٔ زمینی جداگانه تعلق می‌گرفت که این زمین‌ها معمولاً در نزدیکی مسجد جامع بوده است؛ با وجود این، اندیشمندان مسلمان نظر متفاوتی دارند. براساس نظرات رایج و هم‌چنین بررسی‌های صورت‌گرفته، به‌نظر می‌رسد که لااقل در دوره‌هایی، ازجمله در قرون متأخر، اغنیا و افراد معمولی در کنار یک‌دیگر در محلات شهرهای دوران اسلامی زندگی می‌کردند؛ البته با مطالعهٔ این نظریات می‌توان این‌چنین برداشت نمود که این همجواری ناشی از تلفیق دو عامل شرایط محیطی-اقتصادی و هم‌چنین مفاهیم و ایدئولوژی اسلامی بوده است؛ چراکه با توجه به تأکید قرآن به‌وجود عدالت اجتماعی درمیان مسلمین (سورهٔ ۲۵، آیهٔ ۶۳)؛ فضاها و ساختارهای شهری نیز می‌باید بر این‌اساس شکل می‌گرفتند (خالدیان و همکاران، ۱۳۹۳؛ پاپلی، ۱۳۹۰: ۱۲۹). باوجود این دیدگاه‌ها، بدون‌شک و فارغ از این‌که شهر در کدام نظام ایدئولوژیک و مذهبی توسعه یافته باشد، نمی‌توان تأثیر طبقهٔ اجتماعی را بر سازه‌ها و سازمان فضایی شهری نادیده انگاشت (Mahdavi, 2007: 491; Good, 1977: 135)؛ بر این‌اساس در این پژوهش سعی‌شده تا براساس توزیع فضایی امکانات محله‌ای (محلهٔ گلچینان) و ارزیابی دسترسی ساکنان محله نسبت به این امکانات، کمیت و کیفیت عدالت فضایی و در نهایت عدالت اجتماعی در بین ساکنین،مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

پرسش پژوهش: آیا می‌توان با وجود همجواری خانه‌های اعیانی و معمولی در کنار یک‌دیگر در داخل محلات آن دوره، و باوجود نظر برخی از محققین مبنی‌بر

وجود عدالت در دسترسی به امکانات شهری، نوعی سلسله‌مراتب طبقاتی را در سازمان فضایی محلات هم‌چون ساختار اجتماعی این دوره مشاهده نمود؟

روش پژوهش: در این پژوهش سعی‌شده تا با استفاده از رویکرد بین‌رشته‌ای جامعه‌شناسی و شواهد باستان‌شناسی به‌جای مانده از معماری و شهر تاریخی یزد در دورهٔ قاجار، متون تاریخی و هم‌چنین با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی[1]، به پرسش مذکور پاسخ داده شود.

پیشینهٔ پژوهش

عدالت یکی از موضوعات مهم در فلسفه (Buchanan & Mathieu, 1986)، اخلاق (Engster, 2007)، فلسفهٔ سیاسی (Sangiovanni, 2007: 138) روان‌شناسی (Gollwitzer & Prooijen, 2016) و ازجمله نظریه‌های جامعه‌شناسی است. اشکال مختلف عدالت، شامل: عدالت توزیعی، فضایی، اجتماعی، رویه‌ای، کیفری و ترمیمی است؛ البته در این‌میان، یکی از نظریه‌های غالب عدالت که مورد بحث قرار گرفته است، نظریهٔ عدالت فضایی و توزیعی است (تابعی و همکاران، ۱۳۹۶؛ Fainstein, 2014).

باوجود تنوع موضوعات در زمینهٔ عدالت، یکی از حوزه‌های مهم عدالت، عدالت شهری و در این موضوع، عدالت فضایی یکی از مهم‌ترین مقوله‌هاست. عدالت در دسترسی به منابع و کالاها در شهر است که امروزه این موضوع اهمیت بسیار زیادی یافته است. نیاز به توجه فضایی به عدالت، یعنی «عدالت فضایی» موضوعی مهم برای جغرافی‌دانان منتقد، دانشمندان شهری و دانشمندان علوم سیاسی بوده است که از اوایل دههٔ ۱۹۷۰م. به این نکته اشاره کرده‌اند که تفاوت در شرایط زندگی نقش مهمی در تعیین وضعیت افراد از حیث ثروت، وضعیت سلامت، پیشرفت تحصیلی و تقریباً تمام جنبه‌های کیفیت زندگی دارد (Certomà & Martellozzo, 2019).

عدالت فضایی، یک نقطهٔ کانونی در زمینهٔ برنامه‌ریزی امکانات شهری و شاخه‌ای از عدالت اجتماعی است که در آن وضعیت محله‌ها ازلحاظ توزیع خدمات و لذت‌بردن از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و زیربنایی مورد بررسی قرار می‌گیرد (تابعی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ هرچند که تحقیقات فراوانی در این‌زمینه انجام گرفته، اما بیشتر آن‌ها در ارتباط با شهرهای مدرن بوده است (داداش‌پور و الوندی‌پور، ۱۳۹۵؛ باون و همکاران، ۱۹۹۳؛ Omer, 2006; Bowen et al., 1995). اگر مقولهٔ عدالت در قالب شهرهای قدیمی مورد بررسی قرار گرفته، بیشتر از دیدگاه نظری درمورد آن بحث شده است (محمدرضایی و فراهانی‌فرد، ۱۳۹۴؛ جالینوسی و همکاران، ۱۳۸۶؛ رضوانی، ۱۳۹۱) و شواهد عینی و کالبدی شهرها براساس این بنیان نظری موردمطالعهٔ جدی نبوده و صحت و سقم آن در کالبد شهر اسلامی مورد ارزیابی قرار نگرفته است.

در رابطه با موضوع عدالت فضایی شهر در کشور ایران، مطالعهٔ جدی انجام نشده است؛ به‌خصوص ناظر به روندها و شرایط تاریخی گذشتهٔ ایران. در این‌میان در ارتباط با بافت تاریخی شهر یزد به‌عنوان بافتی با پتانسیل بالا، هرچند عده‌ای از محققین رشتهٔ معماری و علوم اجتماعی تحقیقات ارزشمندی دربارهٔ معرفی و توصیف بافت تاریخی و بناهای موجود در آن و هم‌چنین چگونگی زندگی اجتماعی افراد در

این بافت را ارائه داده‌اند که البته در برخی از آن‌ها به همجواری اغنیا و افراد معمولی در بافت تاریخی یزد و وجود نوعی از عدالت فضایی اشاره شده (افشار ۱۳۵۴؛ توسلی، ۱۳۶۰؛ پاپلی‌یزدی، ۱۳۹۰؛ سلطان‌زاده، ۱۳۷۰؛ Maleki et al., 2014; Nabavi, Ahmad & Goh, 2012; Monshizade, 2008)، اما کم و کیف این موضوع با استفاده از تحلیل‌های دقیق آماری تا به‌حال مورد بررسی و تحلیل قرار نگرفته است.

در تحقیقات خارجی، «اویزو» و «دی وریس» (۲۰۱۸) در تحقیق خود به موضوع عدالت فضایی در ساختار شهری پرداخته و ۶۰ شاخص در این‌زمینه ارائه دادند که مهم‌ترین آن امنیت است و تحت شرایط عدالت فضایی قرار می‌گیرد. «اِنریت» (۲۰۱۹) در تورنتو به بررسی عدالت فضایی و مسائل سیاه‌پوستان پرداخته است و از این‌منظر سه موضوع عدالت آموزشی، حمل‌ونقل و تحرک. نویسندگان درنهایت نتیجه گرفته‌اند که در موضوع عدالت فضایی بایستی به فرآیندهای متنی تولید فضا و سوژه‌ها توجه شود. مطالعات خارجی در حوزهٔ عدالت فضایی زیاد است که به مهم‌ترین آن‌ها پرداخته می‌شود. «سرتوما» و «مارتلوزو» (۲۰۱۹) در تحقیق خود در شهر رم در ایتالیا به نتیجه رسیدند که عوامل اجتماعی و اقتصادی تأثیر به‌سزایی بر توزیع باغبانی شهری داشته‌اند و پیشنهاد کرده که با رویکردهای انتقادی این موضوع بررسی بیشتری شود. «جی‌یان» و همکاران (۲۰۲۰) در مطالعه‌ای کیفی راجع به عدالت فضایی دریافتند که پنج موضوع اصلی در عدالت فضایی شهری عبارتنداز: دسترسی و مدیریت، جامعه‌پذیری و تنوع، تقاضا و تأمین، لایهٔ اجتماعی و اطلاعات، و شمول اجتماعی. «کیوسوانا» و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیق خود در غنا به این نتیجه رسیدند که ثروتمندان با فشار مناطق شهری را که برنامهٔ توسعه برای آن نیست به تصرف درآورده و درنهایت عدالت فضایی را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند و محرومان شهری قادر به استفاده از فضاهای مناسب شهری نیستند. «مدنی‌پور» و همکاران (۲۰۲۲) ضمن مفروض گرفتن این امر که عدالت فضایی، چیزی فراتر از عدالت اجتماعی است که شمول آن بیشتر است به وضعیت عدالت فضایی در منطقهٔ یورو پرداختند. نتیجهٔ تحقیق آن‌ها نشان‌داد که باوجود تلاش‌های زیاد برای ایجاد عدالت در این‌زمینه، اما سهم عدالت فضایی هم‌چنان محدود بوده است و نیازمند تحقیقات بیشتر و مبتنی‌بر شواهد در این‌زمینه است.

همان‌طورکه مطالعات نشان می‌دهد، عمدهٔ مطالعات متأخر بر عدالت فضایی متمرکز شده‌اند. این مطالعات مبتنی‌بر شواهد است که در ایران تاکنون چنین مطالعاتی انجام نشده است؛ لذا، ضرورت انجام مطالعات مبتنی‌بر شواهد تاریخی یا موجود در کشور ایران، مسجل است؛ بنابراین، پژوهش حاضر تلاش دارد تا با استفاده از سامانهٔ اطلاعات جغرافیایی[۲] و تحلیل آماری دقیق، به بررسی نسبت طبقهٔ اجتماعی و عدالت فضایی شهری در یکی از شهرهای تاریخی ایران بپردازد. بر این‌اساس، دسترسی اعیان و افراد معمولی به منابع مهم شهری در جامعهٔ ایران (مسجد، آب انبار و بازار) در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. دسترسی اعیان و افراد معمولی به منابع مهم شهری در جامعهٔ ایران (مسجد، آب‌انبار، و بازار) در این تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد.

چارچوب نظری

دیدگاه‌های جامعه‌شناسی شهری عموماً براساس تجربهٔ شهر سرمایه‌داری شکل گرفته است و لذا دارای بار انتقادی است. باوجود این، ریشهٔ نگاه نقادانه به شهر به رویکرد «ابن‌خلدون» و «دیدگاه دوری» وی که شهر را پایان عمران می‌داند برمی‌گردد. ابن‌خلدون در نظریهٔ دوری خود، شهر را مظهر تضعیف عصبیت و درنهایت سقوط آن می‌داند. عصبیت در این نظریه یک خصیصهٔ روانی-اجتماعی است که به ایجاد نوعی هم‌بستگی اجتماعی از نوع دور کمی‌اش می‌انجامد. در نظریهٔ ابن‌خلدون، عمران (شهر) و بادیه فرآیندهای دیالکتیکی از ظهور و سقوط عصبیت می‌باشند که البته تحلیل نهایی وی این است که سنت الهی بر این امر قرار گرفته است (کلاته‌ساداتی، ۱۳۸۹: ۱۶۶). نکته این است که ابن‌خلدون در نظریهٔ خود توجهی به سازمان فضایی شهر و ارتباط آن با رشد آسیب‌های اجتماعی ندارد. بیشترین تأکید بر تأثیر عمران بر تغییر در خلق و خو و به‌طور خاص عصبیت است که به‌صورت دیالکتیکی به سقوط عمران می‌انجامد؛ البته می‌توان چنین تحلیل کرد که توسعهٔ عمران (شهر) در کنار تغییر در عصبیت نوعی فضا برای شکل‌گیری روابط اجتماعی جدید که به تضعیف عصبیت کمک می‌کند را فراهم می‌آورد.

اگرچه ابن‌خلدون بر سازمان فضایی شهر توجه چندانی نداشته، اما نظریه‌های جامعه‌شناسی شهری مدرن، تمرکز زیادی بر این موضوع داشته‌اند. «یوسفی» و «محمدی» در تحقیق مروری خود با مطالعهٔ نظریات جامعه‌شناسان، به این نتیجه رسیدند که شهر مدرن دربرگیرندهٔ ویژگی‌هایی چون» دل‌زدگی، بی‌سازمانی، پرسه‌زنی، بیگانگی فضایی و بیگانگی جمعی می‌باشد. این بیگانگی می‌تواند در نتیجهٔ وفور و تمرکز آدمیان و اشیاء و محرک‌هایی از قبیل: ناهمگونی، عدم اطمینان، عدم شناخت، تغییرات سریع و متضاد و تحریک نظام عصبی افراد، و بیگانگی (زیمل) باشد؛ یا جدایی افراد از سنت در شهر مدرن به ظهور پرسه‌زنی می‌انجامد (بینامین)؛ یا تأثیر شهر مدرن بر روابط اجتماعی که به بیگانگی می‌انجامد (ویرث)؛ و یا این‌که فضای شهری نوعی بیگانگی نسبت به فضا را به‌وجود می‌آورد (لوفور)؛ به‌زعم «هاروی» که فضاهای خلق‌شدهٔ شهری مدرن توسط نظام سرمایه‌داری صنعتی به‌وجود آمده که ایجاد سردرگمی می‌کند؛ و درنهایت به‌زعم «کاستلز» شهر مدرن به ایجاد فرهنگ مجازی می‌انجامد که افراد را فردگرا کرده و موجب جدایی مردم از تاریخ، فرهنگ و حاصل کار خود می‌شوند و موجب شکل‌گیری بیگانگی می‌شود (یوسفی و محمدی، ۱۳۹۷: ۵۰۱).

جامعهٔ آماری و روش مطالعه

پژوهش حاضر به لحاظ روش یک مطالعهٔ میان‌رشته‌ای است که در آن با کمک سیستم اطلاعات جغرافیایی، شواهد باستان‌شناسی به‌دست آمده تحلیل شد. به‌طور خاص، مطالعات باستان‌شناسی کمک زیادی به تحلیل عدالت در مطالعهٔ حاضر نمود. همان‌طورکه «فوکو» در کتاب باستان‌شناسی دانش خود اشاره کرده است، این روش درواقع نوعی بازی عمق‌برداری است تا «لایه‌های گوناگون رسوبی»[۳] در حوزهٔ تاریخ تمیز داده شوند[۴] (فوکو، ۱۳۹۲: ۲). پژوهش حاضر نیز نوعی

لایه‌برداری از بخشی از تاریخ شهر یزد و به‌منظور تحلیل عدالت است؛ البته این یک لایه‌برداری جدید یا حفاری زمین‌شناختی نیست، بلکه داده‌های بایگانی‌شده، با نگاهی دیگر مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

برای مطالعهٔ میدانی، محلهٔ گلچینیان[۵] شهر یزد انتخاب گردید. این محله یکی از سالم‌ترین محله‌های بافت تاریخی می‌باشد که کمترین تخریب و آسیب را داشته است و تغییرات زیادی به‌لحاظ فضایی نداشته است (تصویر ۱) . براساس معیارهای مذکور، محققان آن‌را برای مطالعهٔ سازمان فضایی و ساختار اجتماعی دورهٔ قاجار درنظر گرفتند. با اتکاء به منابع تاریخی[۶] و نتایج مطالعات میدانی، فضاهای معماری این محله اکثراً در دورهٔ قاجار شکل‌یافته‌اند[۷]؛ هم‌چنین محلهٔ گلچینان، ازجمله معدود محلات و بافت سنتی است که زندگی و حیات در آن جریان دارد. استمرار حیات در بافت، درک عملکرد فضاها و سازمان فضایی آن را آسان می‌سازد؛ برای تشخیص میزان تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی بر توزیع مکانی فضاهای معماری، با انجام پیمایش در طی چند ماه در محلهٔ گلچینان، تمامی بناها اعم‌از مسکونی و خدماتی مورد شناسایی قرار گرفت و در نقشه‌های دستی، جای آن‌ها با دقت مشخص شد؛ سپس به‌منظور تعیین تفاوت‌های خانه‌های اعیانی از واحدهای معمولی، وسعت خانه‌ها، تعداد و مساحت حیاط آن‌ها، وجود حوض آب بزرگ و بادگیر در بناها، سردر شاخص و تزئینات بناها، به‌عنوان عمده‌ترین متغیرهای تفاوت درنظر گرفته شده و با مراجعه به عکس‌های هوایی و هم‌چنین پیمایش مجدد، تفکیک خانه‌ها انجام‌گرفت. درنهایت تمامی داده‌های مذکور وارد نرم‌افزار GIS گردیده و نقشه‌هایی از توزیع فضایی این بناها تهیه گردید. در تصویر ۱، موقعیت بناهای مذکور مشخص گردیده است.

برای شاخص عدالت و دسترسی، با استفاده از نرم‌افزار GIS، فاصلهٔ واقعی (مسافتی که ساکنین محله به‌صورت واقعی از کوچه‌های اصلی و فرعی طی می‌کردند تا به امکانات محله‌ای برسند) بین بناها و خانه‌های مسکونی اعیان و مردمان عادی تا بازار، آب انبار و مسجد، مشخص و مورد مقایسه قرار گرفت (تصویر ۱).

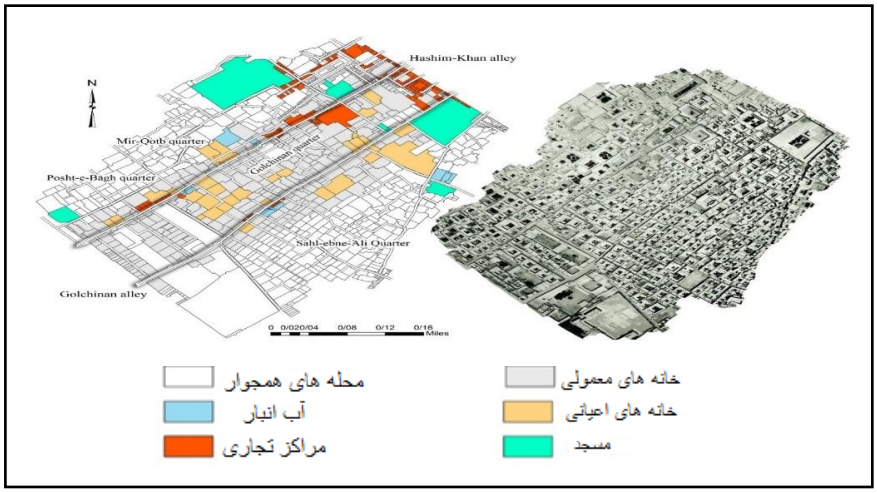

تصویر ۱: الف) موقعیت عناصر معماری مختلف محلهٔ گلچینان؛ ب) عکس هوایی محلهٔ گلچینان سال ۱۹۵۶م. (نگارندگان، ۱۴۰۰). ◄

Fig. 1: The location of different architectural elements of Golchinian neighborhood; b) Aerial photo of the Golchinian neighborhood 1956 (Authors, 2021).

انتخاب این سه گزینه بدان‌سبب بود که ساکنان شهر در عهد قاجار هر روز به آن‌ها مراجعت می‌کردند و با توجه به نبود وسایل موتوری و رفت و آمد با پای پیاده و یا حیوانات چهارپا، فاصلهٔ نزدیک و دسترسی آسان به این اماکن می‌توانست امتیازی اجتماعی محسوب گردد. ازطرفی با توجه به این‌که این امکان وجودداشت که برخی از افراد داخل محله با توجه به نزدیکی بیشتر به امکانات محلات همجوار، از امکانات محلات نزدیک به محلهٔ گلچینان استفاده کنند، درنتیجه برخی از امکانات (مسجد، آب‌انبار و بازار) محلات همجوار نیز که در فاصلهٔ نزدیک‌تری تا ساکنین محلهٔ گلچینان قرارداشت در این تحلیل لحاظ شد.

یافته‌های پژوهش

در محلهٔ گلچینیان از مجموع ۲۳۳ بنای شناسایی شده، ۱۵۰ واحد مسکونی و بقیهٔ تجاری، مذهبی و عام‌المنفعه بود. ازمیان خانه‌های مسکونی، ۱۲۰ عدد (۸۰٪) به مردمان عادی و ۳۰ عدد (۲۰٪) به مردمان مرفه تعلق‌داشت. تفاوت خانه‌های مردمان عادی و مرفه از وسعت بناها، نوع سردر، تزئینات و نیز تعداد حیات آن‌ها تشخیص داده شد. تصویرهای شمارهٔ ۲ و ۳ به‌ترتیب پلان نمونه‌هایی از بناهای اعیانی و معمولی را نشان می‌دهند.

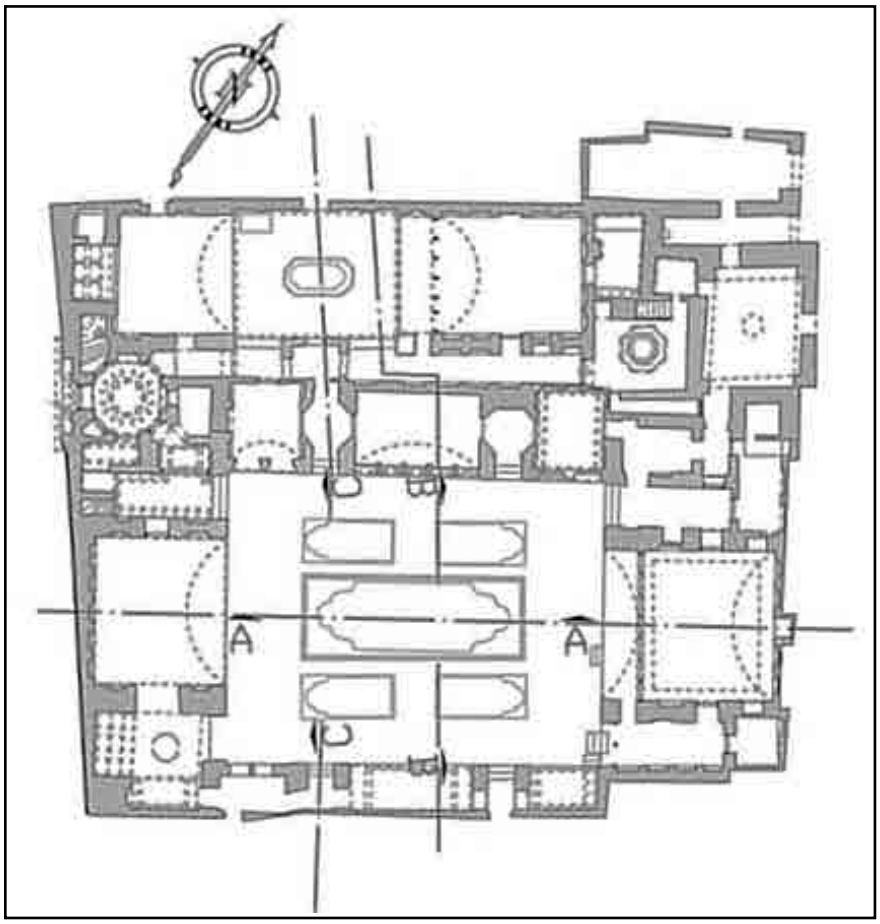

◀ تصویر ۲: پلان نمونه‌ای از خانهٔ اعیانی (خانهٔ رسولیان)، (نگارندگان، ۱۴۰۰).
Fig. 2: A sample plan of a noble class house (Rasolian house). (Authors, 2021).

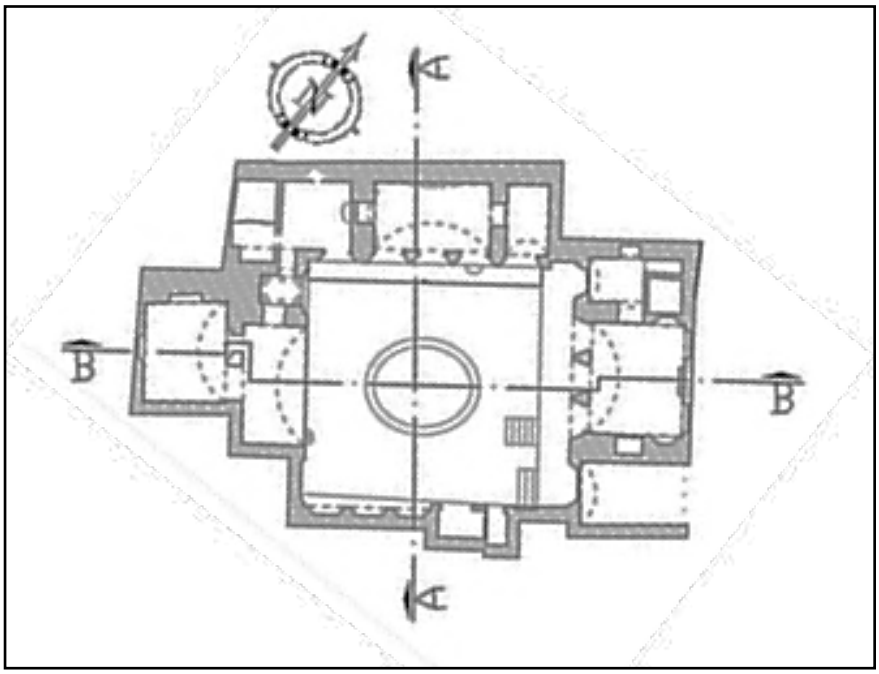

تصویر ۳: پلان نمونه‌ای از خانهٔ معمولی (خانه ترک‌زاده)، (نگارندگان، ۱۴۰۰). ◄

Fig. 3: A sample plan of a public house (Torkzadeh house), (Authors, 2021).

مقایسهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی در دسترسی به آب‌انبار

فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی از چهار آب‌انبار مورد سنجش قرار گرفته است که همان‌طورکه در تصویر ۴ قابل مشاهده است، دو آب‌انبار در قسمت غربی، یکی در مرکز و یک آب‌انبار هم در شرق محله قرار گرفته است.

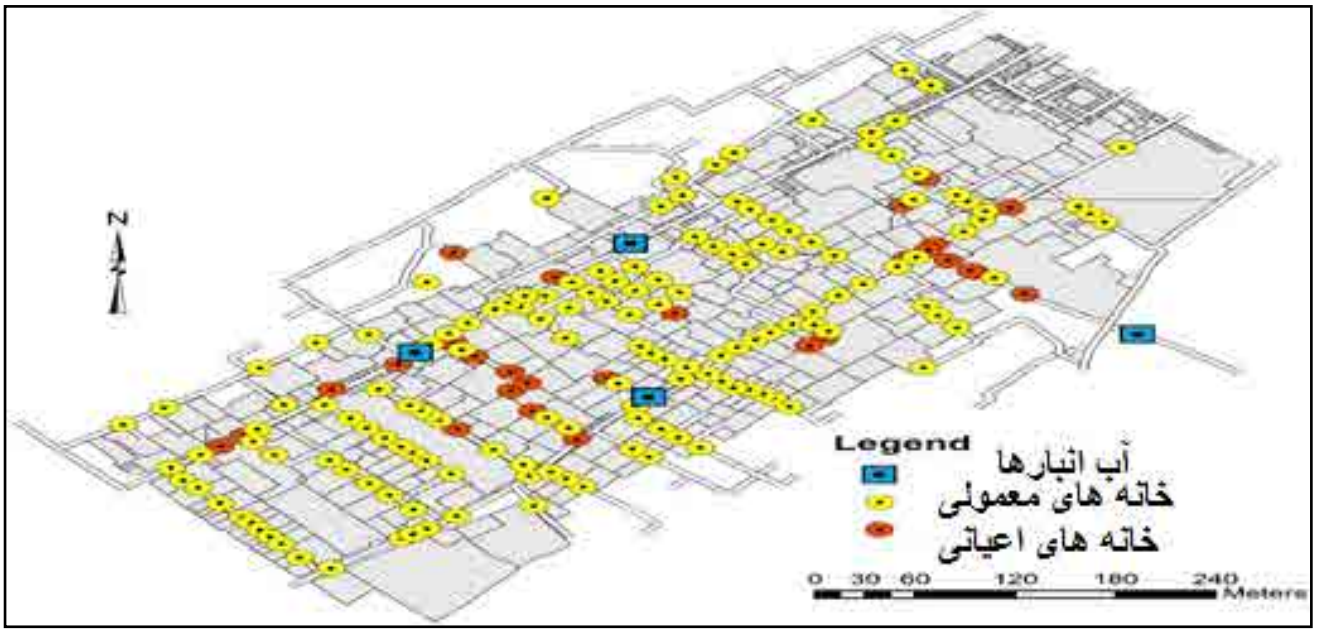

▲ **تصویر ۴: فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا آب‌انبار (نگارندگان، ۱۴۰۰).**

Fig. 4: The distance between noble and public houses to the reservoir. (Authors, 2021).

تحلیل فضایی براساس شبکهٔ ارتباطی داخل محدودهٔ مورد، مطالعهٔ فاصله‌ای که هر فرد باید به‌صورت پیاده از خانه تا آب‌انبارهای موجود را بپیماید را نشان می‌دهد؛ هم‌چنین جدول ۱، آمار توصیفی فواصل بین خانه‌های اعیانی و عادی تا آب‌انبارها را نشان می‌دهد.

جدول ۱، میانگین مسافت از خانه‌های عادی تا آب‌انبار حدود ۱۴۶ متر می‌باشد، درحالی‌که برای خانه‌های اعیانی حدود ۱۲۵متر است؛ هرچند، فاصلهٔ نزدیک‌ترین خانه تا آب‌انبار در هر دو گروه ۳متر می‌باشد، اما حداکثر این فاصله در خانه‌های اعیانی ۲۸۹متر می‌باشد، درحالی‌که این فاصله برای خانه‌های عادی چیزی در حدود ۳۱۰متر است. بررسی صدک‌ها نیز نشان می‌دهد که در چارک اول برای خانه‌های اعیانی برابر با ۶۶متر می‌باشد، درحالی‌که این رقم برای خانه‌های معمولی ۸۶ می‌باشد. چارک دوم یا میانه و چارک سوم نیز نشان می‌دهند که خانه‌های اعیانی نسبت به خانه‌های معمولی به‌ترتیب ۱۴ و ۴۵متر نزدیک‌تر به آب‌انبارها قرار گرفته بوده‌اند. درمجموع خانه‌های اعیانی با فاصلهٔ نزدیک‌تری به آب‌انبار به‌عنوان یکی از امکانات مهم و حیاتی شهر ساخته شده‌اند. یکی دیگر از اهداف پژوهش، مقایسهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی در دسترسی به اماکن تجاری بود. نتیجهٔ پژوهش در رابطه با فاصلهٔ خانه‌های[11] اعیانی و معمولی تا بازار اصلی شهر و هم‌چنین بازارچه‌های داخل محله در تصویر ۵، آمده است.

جدول ۱: نتایج به‌دست آمده از مقایسهٔ فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا آب‌انبار (نگارندگان، ۱۴۰۰). ▼

Tab. 1: The results obtained from the comparison of the distance between noble and public houses to the reservoir (Authors, 2021).

نوع سکونت	میانگین	انحراف استاندارد	پراکندگی	حداقل	حداکثر	چارک‌ها		
						۲۵ (Q_1)	۵۰ (Q_2)	۷۵ (Q_3)
اعیان	۱۲۵	۷۳	۵۳۸۰	۳	۲۸۹	۶۶	۱۱۸	۱۶۵
عوام	۱۴۶	۷۶	۵۸۰۵	۳	۳۱۰	۸۶	۱۳۲	۲۱۰

همان‌طورکه در تصویر مشخص است یک بازار اصلی در قسمت شمالی محله، و چند بازارچه در بخش‌های مختلف محله وجود دارد. تحلیل فضایی براساس شبکهٔ ارتباطی داخل محدودهٔ موردمطالعه فاصله‌ای که هر فرد باید به‌صورت پیاده از خانه تا مراکز تجاری موجود را بپیماید را نشان‌داد. جدول ۲، آمار توصیفی فواصل بین خانه‌های اعیانی و عادی تا بازار و بازارهای محله‌ای را نشان می‌دهد.

براساس جدول ۲، متوسط مسافت ساکنان خانه‌های اعیانی تا بازار حدود ۳۴۷متر است، درحالی‌که عوام حدود ۳۹۲متر است. بررسی کمینهٔ فاصلهٔ نزدیک‌ترین خانهٔ اعیانی تا بازار حدود ۸۴متر است، درحالی‌که نزدیک‌ترین خانهٔ عوام تا بازار ۱متر فاصله داشته است. این فاصله می‌تواند به‌دلیل شلوغی بیش از حد بازار اصلی باشد و به‌همین‌دلیل خانه‌های اعیانی از یک فاصلهٔ منطقی با بازار سود می‌بردند؛ هم‌چنین به‌دلیل وجود غریبه‌ها در این مکان، این فاصله، در کنار نوعی آرامش فضایی، مکانی امن را برای اعیان به‌وجود می‌آورد که تاحدودی در کاهش مزاحمت و یا دستبرد تأثیرگذار بوده است. ارزیابی سه چارک نشان‌دهندهٔ میانگین نزدیک‌تر خانه‌های اعیانی تا بازار اصلی هستند. ازسوی دیگر، بیشینهٔ

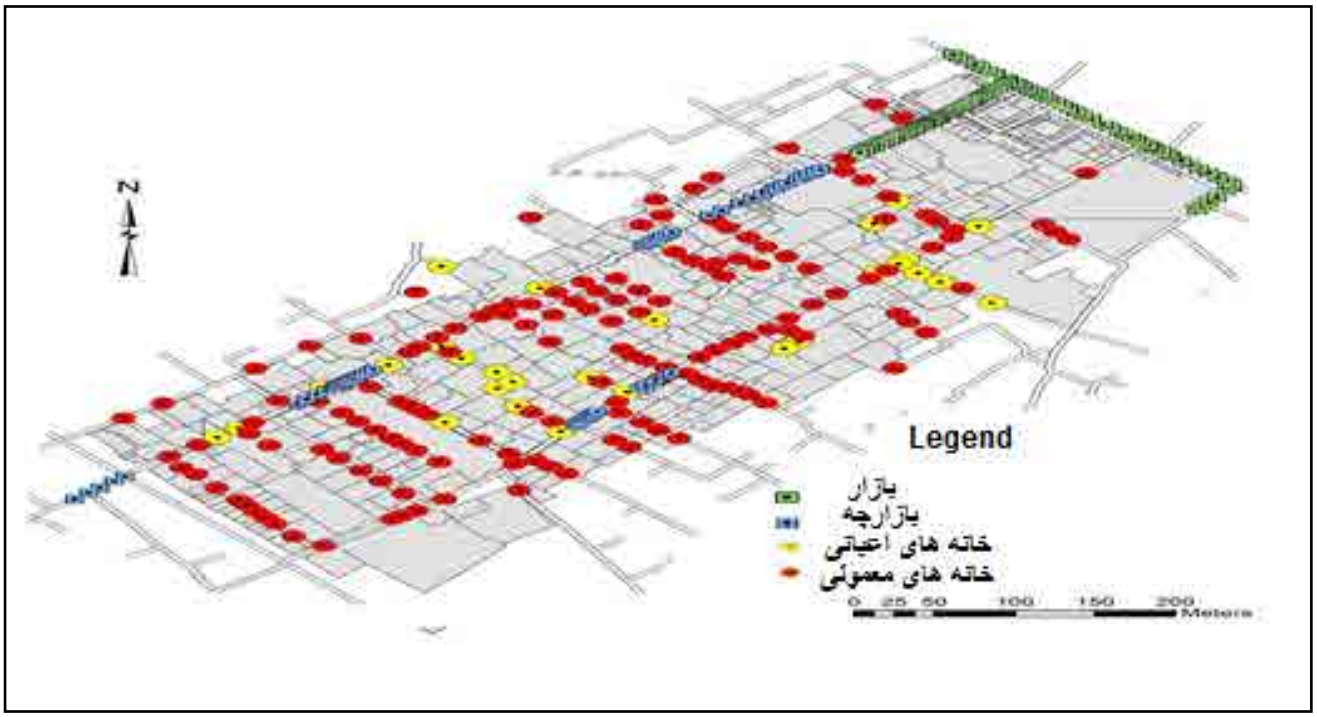

▲ تصویر ۵: موقعیت بازار اصلی و بازارچه‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Fig. 5: The location of the main market and bazaars (Authors, 2021).

فاصله تا بازار برای خانهٔ اعیانی حدود ۵۴۵متر و برای عوام حدود ۷۱۷متر است. بررسی چارک‌های اول، دوم و سوم، نشان می‌دهد که در هر سه چارک، خانه‌های اعیانی در فاصلهٔ نزدیک‌تری به بازار قرار دارند، که این خود نشان‌دهندهٔ اهمیت بازار برای مالکین است.

در ارتباط با فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا بازارچه‌ها نیز مطابق جدول ۲، برای خانه‌های عوام حدود ۹۱متر و خانه‌های اعیانی ۱۱۸متر است. بررسی کمینهٔ فاصله نشان می‌دهد، اختلاف قابل‌توجهی وجود ندارد؛ درحالی‌که نزدیک‌ترین خانهٔ اعیانی تا بازارچه چیزی در حدود ۲متر فاصله دارد؛ فاصلهٔ نزدیک‌ترین خانهٔ معمولی تا بازارچه ۴متر است. ازسوی دیگر، بیشینه فاصله تا بازارچه برای خانه‌های اعیانی حدود ۳۹۹متر و خانهٔ عوام حدود ۳۳۳متر است. بررسی چارک‌های اول، دوم و سوم، نشان می‌دهد که در هر سه چارک خانه‌های معمولی در فاصلهٔ نزدیک‌تری

جدول ۲: نتایج به‌دست آمده از مقایسهٔ فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا اماکن تجاری (نگارندگان، ۱۴۰۰). ▼

Tab. 1: The results obtained from the comparison of the distance between noble and public houses to commercial places (Authors, 2021).

فاصله با بازار و بازارچه		میانگین	انحراف استاندارد	پراکندگی	حداقل	حداکثر	چارک‌ها		
							۲۵ (Q_1)	۵۰ (Q_2)	۷۵ (Q_3)
بازار	اعیان	۳۴۷	۱۳۳	۱۷۶۹۱	۸۴	۵۴۵	۲۳۰	۳۶۲	۴۵۰
	عوام	۳۹۲	۱۷۷	۳۱۵۱۸	۱	۷۱۷	۲۷۱	۴۱۵	۵۳۰
بازارچه	اعیان	۱۱۸	۷۷	۵۹۷۲	۲	۳۹۹	۵۷	۱۲۰	۱۷۹
	عوام	۹۱	۶۰	۳۶۳۳	۴	۳۳۳	۴۵	۷۵	۱۲۲

تا خانه‌های اعیانی قرار دارند. درمجموع، بررسی فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا بازار نشان‌داد که خانه‌های اعیانی به‌طور متوسط در فاصلهٔ نزدیک‌تری به بازار قرار دارند. درمجموع نزدیکی خانه‌های معمولی تا بازارچه می‌توانست نوعی مزیت برای آن‌ها به‌حساب آید؛ چراکه می‌توانستند از این‌طریق قسمتی از مایحتاج خود را تأمین کنند.

در ارتباط با مقایسهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی در دسترسی به مسجد، نتایج در تصویر ۶، نشان داده شده است.

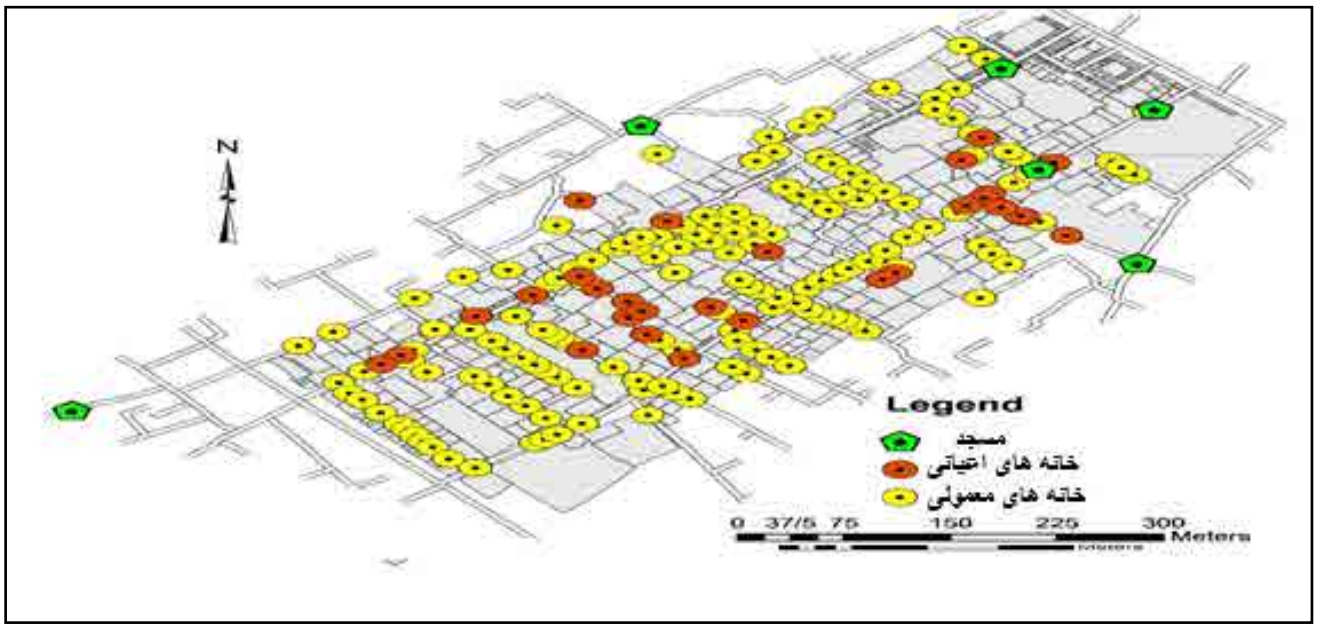

▲ **تصویر ۶: موقعیت مساجد و خانه‌ها نسبت به یک‌دیگر (نگارندگان، ۱۴۰۰).**

Fig. 6: Position of mosques and houses relative to each other (Authors, 2021).

تحلیل فضایی براساس شبکهٔ ارتباطی داخل محدودهٔ مورد مطالعه، فاصلهٔ خانه‌ها تا نزدیک‌ترین مساجد را نشان‌داد. براساس این تحلیل، جدول ۳، آمار توصیفی فواصل بین خانه‌های اعیانی و عادی تا مساجد را نشان می‌دهد.

براساس جدول ۳، فاصلهٔ نزدیک‌ترین خانهٔ معمولی تا مسجد حدود ۵متر می‌باشد، درحالی‌که این مسافت برای نزدیک‌ترین خانهٔ اعیانی ۱۳متر می‌باشد. به‌نظر می‌رسد با توجه به رفت و آمد مکرر به مسجد و شلوغی اطراف آن، خانهٔ اعیانی از یک فاصلهٔ منطقی نسبت به مسجد برخوردار بوده‌اند؛ تا کمتر در ازدحام ناشی از رفت و آمد به مسجد قرار گیرند؛ هم‌چنین، میانگین مسافتی که باید از خانه‌های معمولی تا نزدیک‌ترین مسجد پیموده شود چیزی در حدود ۲۷۷متر بوده است، درحالی‌که این فاصله برای خانه‌های اعیانی چیزی در حدود ۲۴۴متر بوده است؛ هم‌چنین حداکثر فاصله برای هر دو گروه رقمی در حدود ۴۷۶ و ۴۳۹ برای خانه‌های عادی و اعیانی به‌ترتیب می‌باشد. بررسی چارک‌ها نشان می‌دهد که در چارک اول، خانه‌های اعیانی و عادی با ۷۵ و ۱۸۹متر فاصله تا مسجد نشان‌دهندهٔ سطح بالایی از تفاوت در میان دو گروه می‌باشند؛ هرچند خانه‌های اعیانی تا مسجد

در چارک دوم نیز در فاصلهٔ نزدیک‌تری قرار دارند، اما دو گروه از خانه‌های اعیانی و معمولی در این چارک تا حد زیادی به یک‌دیگر نزدیک می‌گردند. درنهایت، در چارک سوم نیز خانه‌های اعیانی با اختلاف ۷ متر نزدیک‌تر به مسجد نسبت به خانه‌های معمولی قرار گرفته‌اند.

جدول ۳: نتایج به‌دست آمده از مقایسهٔ فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا مساجد (نگارندگان، ۱۴۰۰).▼

Tab 3: The results obtained from the comparison of the distance between noble and public houses to mosques (Authors, 2021).

نوع سکونت	میانگین	انحراف استاندارد	پراکندگی	حداقل	حداکثر	چارک‌ها		
						۲۵ (Q_1)	۵۰ (Q_2)	۷۵ (Q_3)
اعیان	۲۴۴	۱۴۴	۲۱۰۰۱	۱۳	۴۳۹	۷۵	۲۹۹	۳۶۳
عوام	۲۷۷	۱۲۱	۱۴۷۹۷	۵	۴۷۶	۱۸۹	۳۰۳	۳۷۰

بحث و تحلیل

در این پژوهش تلاش شد تا توزیع مکانی فضاهای معماری شهر یزد در عهد قاجار براساس دسترسی به نقاط مهم شهری سنجیده شود. نتایج پژوهش نشان‌داد که نزدیکی و دسترسی به برخی از امکانات شهری مزیت‌ها و محدودیت‌هایی را به‌همراه داشته است که افراد با توجه طبقهٔ اقتصادی و اجتماعی‌شان در انتخاب مکان سکونتشان درنظر می‌گرفتند؛ ازجملهٔ این مزایا، دسترسی به خدمات محیطی بوده است. به‌واقع، قرارگیری در یک منطقهٔ خشک و کم‌آب منجر به ارزش‌گذاری آب به‌عنوان یک مادهٔ حیاتی شده است که دسترسی بدان به‌عنوان مزیت در شهر یزد در دورهٔ قاجار محسوب می‌شده است. در نتیجه، طبقهٔ اعیان اغلب تلاش داشته تا محل سکونت خود را در فاصلهٔ نزدیک‌تری تا این خدمات محیطی انتخاب نمایند. در تطبیق با نتایج تحقیقات پیشین، این یافته در راستای نتایج مطالعهٔ (ویلیامز[۸]، ۲۰۰۷) بوده است؛ چراکه همانند مرو در ترکمنستان، یزد در ایران نیز منابع آب و آب‌انبارها نقش کلیدی در سازمان‌یابی فضایی شهر داشته‌اند، به‌نحوی آب به‌عنوان یک عنصر محوری تا حد زیادی در چیدمان فضا مؤثر واقع شده است. البته، هرچند «گاسکوئین»[۹] (۲۰۰۷) بدان اشاره دارد که قوانین اسلامی تأکید خاصی بر عدالت اجتماعی در حق استفاده از آب دارند، اما در محدودهٔ گلچینان این عدالت اجتماعی همگام با عدالت در دسترسی نبوده است.

بررسی فاصلهٔ خانه‌های اعیانی و معمولی تا نواحی تجاری مشخص نمود که فاصلهٔ چشمگیری میان خانه‌های اعیانی و معمولی در دسترسی به بازار و بازارچه‌ها وجود داشته است. همان‌طورکه «عثمان»[۱۰] (۱۹۹۷) نیز بدان اشاره دارد، به‌علت برخی عوامل هم‌چون: شلوغی، امینت، و آلودگی، همجواری با بازار به‌عنوان یک عیب قلمداد می‌شده است؛ به‌هرحال، تجار جهت سهولت دسترسی به محل کارشان و افزایش نظارت ترجیح می‌دادند تا با یک فاصلهٔ منطقی، به بازار دسترسی مناسبی داشته باشند؛ به‌نحوی‌که هم از معایب همجواری با بازار در امان باشند

و هم در نزدیک‌ترین فاصلهٔ ممکن قرار گیرند، به‌ویژه این‌که تجار معمولا در طول روز بنا به‌دلایلی هم‌چون خوردن غذا و یا استراحت در مسیر حجره و خانه در رفت و آمد بودند (به‌نقل از: مهدوی، ۱۹۹۹) و این نزدیکی برای آن‌ها یک مزیت قابل‌توجه به‌حساب می‌آمد. هم‌چنین، همانند «ونگلنسکی»[۱۱] (۲۰۰۷) که در منطقهٔ «ایل دفرانس»[۱۲] نشان‌داد که محل کار از عناصر مهم درنظر گرفتن مکان سکونت برای طبقات اجتماعی بالاتر بوده است و در مقایسه با طبقات پایین‌تر دسترسی بهتری به‌لحاظ فضایی به بازار کار داشته‌اند، در این پژوهش نیز نشان داده شد که محل اشتغال برای طبقهٔ اعیان یکی از معیارهای مهم انتخاب محل سکونت بوده است و این طبقه اغلب تلاش می‌کردند تا در فاصلهٔ بهینه‌ای از بازار (محل کارشان) زندگی نمایند. در ارتباط با دسترسی به بازارچه‌ها، تحلیل‌ها نشان‌دادند که طبقهٔ اعیانی در فاصلهٔ دورتری تا بازارچه قرار داشته‌اند؛ چراکه کمتر به بازارچه‌ها جهت رفع نیازهای روزمرهٔ خود مراجعه می‌کرده‌اند، بلکه همان‌طورکه اشاره شد، برخی از نیازهای خود را به‌صورت عمده تهیه می‌کردند؛ در نتیجه، همجواری با بازارچه کمتر برایشان به‌عنوان یک مزیت قلمداد می‌شده است؛ این درحالی است که ساکنان خانه‌های معمولی جهت خرید کالاهای روزمره به این بازارچه‌ها مراجعه می‌نموده‌اند و دسترسی بدان برایشان یک مزیت قلمداد می‌گردیده است؛ در نتیجه، می‌توان همانند «تسو» و همکاران[۱۳] (۲۰۰۵) این‌چنین نتیجه گرفت که در برخی موارد طبقات مختلف اقتصادی-اجتماعی ترجیهات یکسانی در دسترسی به برخی از خدمات شهری ندارند. به‌عبارتی، درحالی‌که نزدیکی به یک خدمات برای یک طبقه به‌عنوان یک مزیت قلمداد می‌شده است، می‌تواند برای دیگر طبقه امتیازی درپی نداشته باشد.

تحلیل دسترسی دو طبقهٔ اعیانی و عوام به مساجد نتایجی مشابهی داشت؛ از یک‌سوی، نتایج نشان‌دادند که به علت شلوغی و رفت و آمد مکرر همجواری با مسجد به‌عنوان یک مزیت فضایی قلمداد نمی‌شده است. ازسوی دیگر، تحلیل‌های انجام‌شده نشان‌دادند که میانگین و حداکثر میزان فاصله‌ای که طبقهٔ اعیان تا مسجد طی می‌کرده‌اند کمتر از طبقهٔ معمولی بوده است، که نشان‌دهندهٔ جایگاه مسجد درمیان طبقهٔ اعیانی بوده است. طبقهٔ بازاریان و تجار در ارتباط نزدیکی با روحانیان و عناصر مذهبی بوده‌اند. نتایج مؤید آن است که ارتباط نزدیک برخی از خانه‌های اعیانی با مساجد، ارتباط نزدیک طبقهٔ ثروتمند و بازاری را با روحانیان نشان می‌دهد که مسجد حلقهٔ اتصال این دو گروه است. لازم به ذکر است که این پدیده به‌هیچ‌وجه نشان از دین‌داری بیشتر این طبقه نبوده و نیست، بلکه در اینجا صرفاً به ارتباط نزدیک بین این دو اشاره شده است. در شهرهای اسلامی طبقهٔ اعیان تجار و بازاریان در پیوند با روحانیون و عناصر تأثیرگذار مذهبی بوده‌اند (مهدوی، ۲۰۰۷: ۴۹۰)؛ که البته در اینجا این پیوند را می‌توان در چیدمان فضا نیز دید. نکتهٔ ضروری این است که نزدیکی به مسجد در قلمرو خاصی تعریف می‌شود. بدین‌معنا که به‌نظر می‌رسد نزدیکی به مسجد از محدودهٔ خاصی متعلق به طبقهٔ برخوردار و اعیان بوده است، بدین‌معنا که احتمالاً حدود ۱۳متر فاصله یا فاصله‌ای

کمابیش، یک شکل ایده‌آل برای محل زندگی طبقه اعیان است؛ چراکه نزدیکی به مسجد ازنظر شلوغی پیاده‌رو و سروصدای مرتبط با فعالیت‌های مذهبی، می‌تواند برای طبقهٔ اعیان قابل‌پذیرش نباشد. چه‌بسا که امروزه و در کلان‌شهرهای ایران و در فضای عمومی دیده می‌شود که نزدیکی به مسجد، روی قیمت بنا می‌تواند تأثیر منفی داشته باشد؛ البته این موضوع در بسترهای اجتماعی و فرهنگی مختلف می‌تواند متفاوت باشد.

هم‌چنین، مقایسهٔ تطبیقی امکانات شهری مورد بررسی، حقایقی را درمورد آب‌انبار آشکار ساخت. در این‌میان، به‌علت اهمیت ویژهٔ سهولت دسترسی به آب، مردم به‌طور میانگین فاصلهٔ کمتری را جهت دسترسی به آب‌انبارها به نسبت سایر تسهیلات طی می‌کرده‌اند. آب‌انبار، تنها زیرساختی بوده است که همجواری با آن‌ها به‌عنوان یک مزیت قلمداد می‌شده است. ازسوی دیگر، بررسی حداکثر فاصله تا این امکانات و رنج فاصله نشان‌داد که کمترین میزان متعلق به آب‌انبارها بوده است، که نشان‌دهندهٔ توزیع یکنواخت‌تر و عادلانه‌تر آن در سطح محله و اهمیت آن برای تمامی مردم بوده است. درنهایت، بررسی ارقام و هم‌چنین نقشه‌ها نشان‌داد که رنج فاصلهٔ نسبتاً بیشتر مساجد به‌علت متمرکز شدن آن‌ها در جهت شمال‌شرقی محله در نزدیکی بازار بوده است و در نتیجه توزیع فضایی ناهمگنی را داشته‌اند.

همان‌طورکه «جی‌یان» و همکاران (۲۰۲۰) اشاره کردند دسترسی و تأمین (که در پژوهش حاضر مورد بحث قرار گرفت) از شاخص‌های عدالت فضایی است. در موضوع عدالت فضایی، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نوعی نابرابری در محلهٔ مورد مطالعه وجود داشته است. روشن است که همان‌طورکه اویزو و دی‌وریس (۲۰۱۸) اشاره کرده‌اند، عدالت فضایی می‌تواند روی احساس امنیت تأثیرگذار باشد که البته در این پژوهش به آن پرداخته نشده است.

نتیجه‌گیری

درمجموع می‌توان این‌چنین اظهارنظر نمود، که باوجود کنار رفتن بسیاری از سلسله‌مراتب‌های اجتماعی و اقتصادی و درنتیجه زندگی مردم اعیانی و معمولی مختلف در کنار یک‌دیگر در محلات در بعد از اسلام، دسترسی آن‌ها به امکانات داخل محله برابر نبوده است؛ به‌عبارت دیگر، باوجود نظری برخی از محققین مبنی‌بر عدم وجود جدایی اقتصادی و اجتماعی در سازمان فضایی محلات و هم‌چنین عدم وجود تفاوت در دسترسی به امکانات، می‌توان نوعی چیدمان طبقاتی را در سازمان فضایی شهر اسلامی یزد مشاهده نمود که از عوامل طبقاتی و اقتصادی متأثر است.

اگرچه نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که الگوهای دسترسی به فضاهای مهم، یعنی مسجد، آب‌انبار و بازار نابرابر است و طبقهٔ اعیان دسترسی بهتری به این فضاها داشته، اما نکتهٔ مهم این است که سازمان فضایی شهری، دربرگیرندهٔ مفاهیمی چون «تضاد طبقاتی» و «بیگانگی» نبود آن‌طورکه در مباحث نظری به آن اشاره شد. به‌طورکلی شهر سنتی اسلامی و در این مطالعه، شهر یزد با مفاهیم

نظری مورد بحث جامعه‌شناسان مدرن فاصله زیادی دارد. به‌نظر می‌رسد طبقات مختلف اجتماعی در شهر یزد، تاحدودی زندگی مسالمت‌آمیزی را در چنین سازمانی که دسترسی به فضاهای مهم را به‌صورت نابرابر شکل داده بود، داشتند. به‌نظر می‌رسد دو عامل در این‌زمینه تأثیرگذار بوده است.

اول، چیدمان غیربیگانه‌ساز بافت سنتی شهر اسلامی که مرزهای آن محدود و عناصر درونی آن پرمعناست. این چیدمان، ساده، انسجام‌بخش، به‌هم بافته، و دارای درهم‌تنیدگی فضایی است که به‌وجودآورندهٔ بستر تعاملات انسانی (از هر طبقه‌ای) بود؛ لذا، با وجود نابرابری در دسترسی‌ها، اما سازمان فضایی شهر قاجار، سازمان طبقاتی تفکیک شده نبود. اعیان و عامهٔ مردم در یک ساختار مشخص و در کنار هم زندگی می‌کردن و با یک‌دیگر معاشرت داشتند. این تعاملات، زمینه را برای کم کردن فشار ادراک شدهٔ طبقاتی برای اقشار محروم یا عامهٔ مردم فراهم می‌کرد. ازسوی دیگر، حضور افراد در سه میدان اجتماعی فوق (مسجد، آب‌انبار، و بازار) اگرچه همراه با سرمایه‌های اجتماعی خود بوده که زمینهٔ تضاد را فراهم می‌کرده، اما از آنجایی‌که این حضور به‌صورت هر روزه انجام می‌شده، سازه‌های مفهومی متفاوتی در تعاملات به‌وجود می‌آورده که فشار ادراک‌شدهٔ پایگاه‌های اجتماعی متفاوت را تقلیل داده است. درواقع، می‌توان تعاملات افراد در شهرهای اسلامی را مبتنی‌بر کنش تعاملی نظریهٔ «هابرماس» تعریف کرد تا کنش استراتژیک. در این کنش تعاملی، هدف فهم دو طرفهٔ تعاملات بوده که چنین فهمی به شکل‌گیری کنش‌های بامعنای اجتماعی جدیدی می‌انجامید که روابط را به‌صورت غیرطبقاتی شکل می‌داد. طبقات مختلف هر محله و به‌طور خاص طبقهٔ اعیان تلاش می‌کردند تا محلهٔ خود را رونق ببخشند و این امر کمک زیادی به تقلیل منازعات پنهان و آشکار طبقاتی می‌کرده است.

دومین نکته‌ای که به‌نظر می‌رسد در سازهٔ فضایی شهری نابرابر، به کاهش ادراک نابرابری کمک می‌کرد، مفاهیم اسلامی بود. مفاهیم اسلامی بر موضوعاتی چون برابری و برادری، صداقت، تواضع و نیز انواع رفتارهای اقتصادی (انفاق، قرض‌الحسنه، زکات، و...) تأکید دارد. طبیعتاً در بستر جامعهٔ سنتی یزد، این مفاهیم نقش و جایگاه خاصی در کنش افراد داشته است. کمک طبقهٔ اعیان در قالب انواع رفتارهای اقتصادی اسلامی به عامهٔ مردم و نیز طبقات محروم و هم‌چنین رفتارهای متواضعانه و این طبقه کمک زیادی به شکل‌گیری بستری می‌کرد که ادراک نابرابری یا احساس محرومیت را تقلیل می‌داد؛ لذا، اگرچه اسناد تاریخی دال‌بر نوعی تعاملات طبقاتی در مراسمی مثل روضه‌ها دارد؛ به‌طوری‌که طبقهٔ اعیان جایگاه خاصی در این مراسم داشتند (Mahdavi, 2007: 491)، اما این امر با کنش‌های معناداری که افراد از طبقات مختلف با یک‌دیگر داشتند، روابط را تسهیل می‌کرد. باوجود سازمان فضایی ناعادلانه، اما زمینه‌شناختی کنشگران شهری (طبقهٔ اعیان و عامهٔ مردم) که متشکل از مفاهیم اسلامی است و نیز وجود نوعی هم‌بستگی اجتماعی (فارغ از نگاه طبقاتی) در متن شهر، زمینهٔ ایجاد نوعی انسجام‌شناختی با سازمان فضایی شهری را به‌وجود آورده است؛ بنابراین، باوجود حضور نوعی سلسله‌مراتب طبقاتی

در داخل محلات و تفاوت در دسترسی به امکانات، عوامل دینی و اعتقادات مذهبی، نوعی هم‌بستگی اجتماعی بین طبقهٔ اعیان و عوام به‌وجود می‌آورد؛ ازجملهٔ آن‌ها اعتقادات مذهبی و هنجارهای اجتماعی جامعه بود. درنهایت این‌که دو موضوع به‌هم پیوستگی فضاهای شهری و در هم‌تنیدگی فضا که هیچ فاصله‌ای محیطی بین طبقات ایجاد نمی‌کرد، و نیز مفاهیم اسلامی، کمک زیادی به تقلیل احساس ادراک نابرابری می‌کرد؛ به‌عبارتی دیگر، در رقابت بین نابرابری محیطی از یک‌سو و سایر روابط غیررسمی حاکم‌بر سازمان اجتماعی شهر قاجار، روابط غیررسمی اجتماعی توانست احساس نابرابری فضایی را کاهش دهد؛ به‌عبارتی دقیق‌تر، اگر افراد هم احساس ادراک شدهٔ نابرابری داشتند، این احساس به شکل‌گیری منازعات طبقاتی در جامعه نمی‌انجامید.

- **پیشنهادها:** این مطالعه با برخی محدودیت‌ها به‌علت محدودیت زمان و داده مواجه بوده است؛ نخست، در بررسی عناصر مذهبی، تنها مساجد به‌عنوان پراستفاده‌ترین امکانات مذهبی روزانه درنظر گرفته شدند، درحالی‌که در سطح محله برخی دیگر از عناصر مذهبی هم‌چون حسینیه و حوزهٔ علمیه وجود دارند که می‌توانند در تحلیل‌های بعدی درنظر گرفته شوند. هم‌چنین، در بررسی خدمات فضایی، تنها آب‌انبارها مورد ارزیابی قرار گرفتند، درحالی‌که یک مطالعهٔ جامع‌تر می‌تواند دربرگیرندهٔ قنات نیز باشد. درنهایت، همان‌طورکه بدان اشاره شد، بیشتر جایگاه عدالت اجتماعی در قوانین اسلامی موردتوجه محققان قرار گرفته است، اما تاکنون کمتر جایگاه عدالت فضایی در قوانین اسلامی مورد ارزیابی قرار گرفته است؛ در نتیجه، ضروری است تا تحقیقاتی در ارتباط با جایگاه عدالت فضایی و دسترسی در قوانین اسلام رصد شود و نیز نظریه‌پردازی گردد و در این‌زمینه شواهدی جمع‌آوری شود ناظر به‌شرایط و شهرهای مدرن کشور. یکی دیگر از محدودیت‌های پژوهش حاضر این است که عدالت در این پژوهش، به‌معنای دسترسی عامهٔ شهروندان (از همهٔ طبقات) تعریف شده است. آن‌چه بیش از همه در تاریخ اسلام موضوع عدالت بوده، عدالت کیفری و حقوقی است که همهٔ افراد از تمام طبقات و هر آئین و مسلکی در برابر قانون برابرند. سایر اشکال عدالت کمتر موضوع بحث و به‌خصوص بحث نظری اندیشمندان بوده است. ازسوی دیگر، همان‌طورکه در موضوع مسجد نشان می‌دهد، فاصلهٔ مسکن اعیان تا مسجد بیشتر از مسکن عوام است. این موضوع نیازمند تحلیل نظری بیشتر است و البته مرتبط با محدودیت در مطالعات تاریخی است که بر هر تحقیقی سنگینی می‌کند. پرسش اساسی که البته بیشتر جنبهٔ نظری دارد، این است که معنای دسترسی برابر به‌لحاظ نظری دقیقاً چیست؟ و آیا دسترسی برابر در اسلام، معنای برابری و در سطحی بالاتر معنای عدالت اسلامی دارد یا خیر؟ موضوعاتی است که نیازمند بحث نظری است.

سپاسگزاری

از ارائه‌دهندگان منابع و داوران مقاله قدردانی می‌شود.

مشارکت درصدی نویسندگان

نویسندگان سهم برابری در انجام پژوهش داشته‌اند. سهم نگارندهٔ اول، سرپرستی کاوش و گردآوری اطلاعات و تهیهٔ پیش‌نویس اول بوده؛ سهم نگارندهٔ دوم، نتایج و پیش‌نویس اول را تجزیه و تحلیل کرده است.

تعارض منافع

در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافعی وجود ندارد.

پی‌نوشت

1. GIS
2. Geographic information system (GIS)

۳. Various Sedimentary Strata در روش‌شناسی فوکو، محقق بایستی برشی در تاریخ بزند و آن‌را عمیقاً بشکافد و واکاوی کند.

۴. فوکو در آثارش بیشتر از آن‌که به ارائه روند و پیوستگی تاریخ بپردازد، به معرفی لایه‌های گفتمانی موضوع می‌پردازد. او با تشبیه این رویکرد به روش باستان‌شناسی، درپی لایه‌برداری گفتمانی از موضوع در بستر معینی از تاریخ است.

۵. همان‌گونه که در نقشه ارائه شده معلوم است، این محله از جهت شمال به بازار، از جنوب به محلهٔ پشت باغ، از شرق به محلهٔ «سهل‌بن علی» و «عرق‌پزها»، و از غرب به محلهٔ «میرقطب» محدود می‌شود.

۶. در متون تاریخی از این محله به‌عنوان «محلهٔ تبریزیان» نیز نام‌برده شده و بعدها که قسمتی از این محله نام «گلچینان» به خود گرفت این نام فراگیر شد. براساس وقف‌نامهٔ «محمد تقی خان بافقی»، (خان بزرگ یزد در دورهٔ قاجار) این‌چنین آمده است: « محمدتقی خان... که پیوسته به معماری، همت بلند و مهندسی طالع ارجمند به احداث مساجد و مدارس ...زینت بخش ساخت دارالعباده ...یزد گردیده، از آن‌جمله مدرسهٔ مبارکه جدیده خانیه واقعه در محلهٔ تبریزیان به مقام درب حمام قاضی جنب میدان خان...» (افشار، ۱۳۵۴،ج ۲: ۳۷۷).

۷. لازم به ذکر است که بسیاری از محلات شهر یزد هرچند که بافت فعلی و بسیاری از آثار آن مربوط به دورهٔ قاجار می‌باشد، اما آثاری نیز از سایر دوره‌ها در آن‌ها موجود می‌باشد که به‌همین دلیل چه‌بسا سازمان فضایی محله را دستخوش تغییرات کرده باشد.

8. Williams
9. Gascoigne
10. Uthman
11. Wenglenski
12. Ile-de-France (Greater Paris)
13. Tsou et al.,

کتابنامه

- افشار، ایرج، ۱۳۵۴، یادگارهای یزد. جلد دوم، تهران، انجمن آثار ملی.
- پاپلی‌یزدی، محمد حسین، ۱۳۹۰، خاطرات شازده حمام: گوشه ای از اوضاع اجتماعی شهر یزد دهۀ ۴۰-۱۳۳۰. مشهد: انتشارات پاپلی.
- تابعی، نادر؛ موحد، علی؛ تولایی، سیمین؛ و کمان‌رودی کجوری، موسی، ۱۳۹۶، «بررسی نقش عدالت فضایی در مدیریت شهری (محدوده مطالعه: محلات منطقۀ ۶ تهران)». برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، ۶ (۲): ۲۳-۳۶. DOI: 10.22108/SPPL.2016.21649
- توسلی، محمود، ۱۳۶۰، ساخت شهر ومعماری در اقلیم گرم وخشک ایران. چاپ چهارم، تهران: انتشارات پیام.
- جالینوسی، احمد؛ و نجف‌پور، سارا، ۱۳۸۶، «مفهوم عدالت در اسلام و غرب». دانش سیاسی، ۵: ۹۹-۱۲۷. DOI: 10.30497/PK.2007.53

- خالدیان، ستار؛ کریمیان، حسن؛ پوراحمد، احمد؛ و مظاهریان، حامد، ۱۳۹۳، «تبیین جایگاه اسلام در روند شهرنشینی و سازمان فضای شهری ایران». مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، ۱۷: ۱۹-۵.

- داداش‌پور، هاشم؛ و الوندی‌پور، نینا، ۱۳۹۵، «عدالت فضایی در مقیاس شهری در ایران؛ فرامطالعه چارچوب نظری». نشریهٔ هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، ۲۱(۳): ۶۷-۸۰. DOI: 10.22059/JFAUP.2016.61103

- رضوانی، هادی، ۱۳۹۱، «گذری بر شهر عادلانه در نظریه‌های شهرسازی و آموزه‌های اسلامی». شهر پایدار، ۱ (۱): ۱۶۳- ۱۳۵.

- سلطان‌زاده، حسین، ۱۳۷۰، فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی با همکاری شهرداری تهران.

- فوکو، میشل، ۱۳۹۲، دیرینه‌شناسی دانش. ترجمهٔ نیکو سرخوش و افشین جهاندیده. تهران: نشر نی.

- کلاته‌ساداتی، احمد، ۱۳۸۹، «رئالیسم انتقادی و مدل «دوری» در تاریخی گری ابن خلدون». تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، ۶: ۱۴۵-۱۶۷. DOI: 10.22051/HPH.2014.842

- محمدرضایی، مهدی؛ و فراهانی‌فرد، سعید، ۱۳۹۴، «مقایسه عدالت از دیدگاه اسلام و مکتب سودگرایی». فلسفه دین، ۱۲ (۱): ۱۱۱-۱۳۰. DOI: 10.22059/JPHT.2015.53965

- یوسفی، علی؛ و محمدی، فردین، ۱۳۹۷، «اشکال بیگانگی شهری در نظر جامعه شناسان شهر». مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۵ (۲): ۴۸۱-۵۰۴. DOI: 10.22059/JSR.2019.70362

- Afshar, I., 1975, *Monuments of Yazd*. second volume, Tehran: National Art Association.

- Ashraf, A., 1988, "Bazaar-mosque alliance: The social basis of revolts and revolutions". *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 1(4): 538–567.

- Bosworth, C. E., 2007, *Historic Cities of the Islamic World.* (Vol. 1), Brill, Available from: https://brill.com/display/title/13067?language=en

- Bowen, W. M.; Sailing, M. J.; Cyran, E. J. & Haynes, K. E,. 1995, "Toward Environmental Justice: Spatial Equity in Ohio and Cleveland". *Annals of the Association of American Geographers,* 85(4): 641–663. https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1995.tb01818.x

- Buchanan, A. & Deborah, M., 1986, "Philosophy and justice". *Justice,* 11-45.

- Certomà, C. & Martellozzo, F., 2019, "Cultivating urban justice? A spatial exploration of urban gardening crossing spatial and environmental injustice conditions". *Applied Geography,* 106: 60-70.

- Dadashpour, H. & Elwandipour, N., 2015, "Spatial justice at urban scale in Iran; meta-study of the theoretical framework". *Journal of Fine*

Arts: Architecture and Urban Planning, 21(3): 67-80. DOI: 10.22059/JFAUP.2016.61103 (In Persian).

- Earley-Spadoni, T. & Harrower, M. J., 2020, "Spatial archaeology: mapping the ancient past with the humanities and the sciences". *International Journal of Humanities and Arts Computing,* 14(1-2): 176-196.

- Engster, D., 2007, *The Heart of Justice: Care ethics and political theory*. Oxford University Press on Demand.

- Enright, T., 2019, "Transit justice as spatial justice: learning from activists". *Mobilities,* 14(5): 665-680.

- Fainstein, S., 2014, "The just city". *International Journal of Urban Sciences,* 18(1): 1-18.

- Foucault, M., 2012, *Archeology of Knowledge.* Translated by N. Sarkhosh and A. Jahandideh, Tehran: Ney Pub. (In Persian)

- Gascoigne, A. L., 2007, "The water supply of Tinnîs: public amenities and private investments". In: Bennison, Amira K. and Gascoigne, Alison L. (eds.) *Cities in the Pre-Modern Islamic World: The Urban Impact of Religion, State and Society,* (SOAS/Routledge Studies on the Middle East, 6) New York, USA; London, UK. Routledge: 161-176.

- Gillings, M.; Hacıgüzeller, P. & Lock, G., 2020, "Archaeology and spatial analysis". In: *Archaeological Spatial Analysis*, Routledge: 1-16.

- Good, M. J. D., 1977, "Social hierarchy in provincial Iran: the case of Qajar Maragheh". *Iranian Studies,* 10(3): 129-163.

- Jalinousi, A. & Najafpour, S., 2016, "The concept of justice in Islam and the West". *Political Science,* 5: 99-127. DOI: 10.30497/PK.2007.53 (In Persian)

- Jayyusi, S. K.; Holod, R.; Petruccioli, A. & Raymond, A., (Eds.)., 2008, *The City in the Islamic World* (2 vols). Brill.

- Jian, I. Y.; Luo, J. & Chan, E. H., (2020). "Spatial justice in public open space planning: Accessibility and inclusivity". *Habitat International*, 97: 102-122.

- Kalate Sadati, A., 2010, "Critical realism and the "Duri" model in Ibn Khaldun's historicity". *Historical Perspective and Historiography,* 6: 145-167.DOI: 10.22051/HPH.2014.842 (In Persian).

- Khaledian, S, et al., 2013, "Explaining the position of Islam in the process of urbanization and the organization of urban space in Iran". *Iranian-Islamic City Studies,* 17: 5-19. (In Persian).

- Kuusaana, E. D.; Kosoe, E. A.; Niminga-Beka, R. Y. & Ahmed, A., 2021, "Spatial Justice and Inner-City Development in Secondary Cities of Ghana: Implications for New Urban Agenda in the Global South". In: *Urban Forum*, 32(3): 373-391.

- Madanipour, A.; Shucksmith, M. & Brooks, E., 2022, "The concept of spatial justice and the European Union's territorial cohesion". *European Planning Studies,* 30(5): 807-824.

- Mahdavi, S., 2007, "Amusements in Qajar Iran". *Iranian Studies*, 40(4): 483-499.

- Mahdavi, Sh., 1999, "The Structure and Function of the Household of a Qajar Merchant". *Iranian Studies,* 32(4): 557-571.

- Mohammad Rezaei, M. & Farahani Fard, S., 2014, "Comparison of justice from the perspective of Islam and the school of utilitarianism". *Philosophy of Religion,* 12(1): 111-130. DOI: 10.22059/JPHT.2015.53965 (In Persian).

- Omer, I., 2006, "Evaluating accessibility using house-level data: A spatial equity perspective". *Computers, Environment and Urban Systems,* 30(3): 254–274.

- Paploi Yazdi, M.H., 2010, *Memoirs of Shazdeh- Hammam: A corner of the social situation of Yazd City in the 1945s-1955s*. Mashhad: Papoli Publications. (In Persian).

- Rawls, J., 1967, *Distributive justice. Perspectives In Bus Ethics Sie E, 3, 48*. Edited by Golany, Gideon s, New York, Van Nor stand Reinhold Company.

- Sangiovanni, A., 2008, "Justice and the Priority of Politics to Morality". *Journal of political philosophy,* 16(2): 137-164.

- Soltanzadeh, H., 1990, *Urban Spaces in the Historical Contexts of Iran*. Tehran: Cultural Research Office in cooperation with Tehran Municipality. (In Persian).

- Tabei, N., et al., 2016, "Investigation of the role of spatial justice in urban management (area of study: localities of the 6th district of Tehran)". *Spatial Planning (Geography),* 6 (2): 23-36. DOI: 10.22108/SPPL.2016.21649 (In Persian),

- Tavasoli, M., 1980, *City Construction and Architecture in the Hot and Dry Climate of Iran.* 4th edition, Tehran: Payam Pub.

- Tsou, K. W.; Hung, Y. T. & Chang, Y. L., 2005, "An accessibility-based integrated measure of relative spatial equity in urban public facilities". *Cities,* 22(6): 424–435. https://doi.org/10.1016/j.cities.2005.07.004

- Uthman 'Abd al-Sattar., 1997, *al-Madinah al-Islamiyyah.* Kuwait: 'Alam al-Ma'rifah,

- Uwayezu, E. & De Vries, W. T., 2018, "Indicators for measuring spatial justice and land tenure security - for poor and low income urban dwellers". *Land*, 7(3): 84.

- Wenglenski, S. & Orfeuil, J.-P., 2004 "Differences in accessibility to the job market according to social status and place of residence in the Paris area". *Built Environment,* 30(2): 116–126.

- Williams, T., 2007, "The city of Sultan Kala, Merv, Turkmenistan: communities, neighbourhoods and urban planning from the eighth to the thirteenth century". *Cities in the pre-modern Islamic world: The urban impact of religion, state and society,* 42-62.

- Yousefi, A. & Mohammadi, F., 2017, "Forms of urban alienation according to city sociologists". *Sociological Studies*, 25(2): 481-504. DOI: 10.22059/JSR.2019.70362 (In Persian).